

Marianne Luitjes en Ilona de Zeeuw-Jans

Ontwikkeling in de groep

Groepsdynamica bij kinderen en jongeren

UITGEVERIJ
COUTINHO

Ontwikkeling in de groep

Geef me de moed om te veranderen wat ik kan veranderen;
geef me de sereniteit om te accepteren wat ik niet kan veranderen en
geef me de wijsheid om het verschil tussen beide te zien.

– Franciscus van Assisi

Ontwikkeling in de groep

Groepsdynamica bij kinderen en jongeren

Marianne Luitjes & Ilona de Zeeuw-Jans

**UITGEVERIJ
COUTINHO**

bussum 2023

www.coutinho.nl/ontwikkeling-groep-druk3

Je kunt aan de slag met het online studiemateriaal bij dit boek. Dit materiaal bestaat uit spel- en werkvormen, verdiepende vragen en opdrachten, links naar filmfragmenten, bijlagen, en verdiepende literatuur.

© 2011/2023 Uitgeverij Coutinho bv

Alle rechten voorbehouden.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (www.reprorecht.nl). Voor de readerregeling kan men zich wenden tot Stichting UvO (Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, www.stichting-uvo.nl). Voor het gebruik van auteursrechtelijk beschermd materiaal in knipselkranten dient men contact op te nemen met Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, www.stichting-pro.nl).

Eerste druk 2011

Derde, herziene druk 2023

Uitgeverij Coutinho

Postbus 333

1400 AH Bussum

info@coutinho.nl

www.coutinho.nl

Omslag: Jasmijn de Boer, Deventer

Foto's: p. 159: © Karolis Kavolelis / Shutterstock.com; p. 223: © William A. Morgan / Shutterstock.com; p. 254: Wikimedia Commons, CC BY 3.0; p. 278: © A_Lesik / Shutterstock.com; p. 289: © ANP / Manon Bruininga; p. 292: © ANP / Robin Utrecht; rest: © Shutterstock.com

Noot van de uitgever

Wij hebben alle moeite gedaan om rechthebbenden van copyright te achterhalen. Personen of instanties die aanspraak maken op bepaalde rechten, wordt vriendelijk verzocht contact op te nemen met de uitgever.

De personen op de foto's komen niet in de tekst voor en hebben geen relatie met hetgeen in de tekst wordt beschreven, tenzij het anders vermeld is.

ISBN: 978 90 469 0821 1

NUR: 847

Voorwoord

Als docenten groepsdynamica binnen de opleiding Pedagogiek hadden wij moeite om een geschikt boek te vinden dat speciaal gericht is op het werken met kinderen en jongeren in groepen. Veel boeken over groepsdynamica gaan over groepen volwassenen, en dan met name in werksettings. De enkele boeken die wel voorhanden zijn over groepsdynamica en kinderen en jongeren zijn geschreven binnen de context van onderwijs. Kennis over groepsdynamische processen is een voorwaardelijk middel om goed les te kunnen geven, maar voor kinderen is het groepsproces op school veel meer dan alleen het onderwijskundig aspect.

Dit boek wil daarom voorzien in de behoefte aan meer kennis op het gebied van groepsdynamische processen in relatie tot kinderen en jongeren in het algemeen. We hopen een visie en perspectief aan de groepsdynamica toe te voegen. Daarvoor hebben we wetenschappelijke theorieën en experimenten vertaald naar de dagelijkse praktijk van onderwijs, hulpverlening en welzijnswerk, en veelvuldig gebruikgemaakt van voorbeelden en onderwerpen uit de actualiteit die voor iedereen herkenbaar zijn.

We hebben ernaar gestreefd zo veel mogelijk bruikbare kennis, onderzoek en theorieën aan elkaar te koppelen, zodat dit boek door meerdere beroepsgroepen gebruikt kan worden. Om die reden zijn ook de groepen die behandeld worden divers: de leeftijd van de kinderen en jongeren is breed genomen, evenals de toepassingsgebieden.

Ook al gaat dit boek over het werken met groepen kinderen, het individuele kind heeft een belangrijke plek gekregen – naar ons idee onontbeerlijk als je met groepen kinderen werkt. Omdat kinderen nog volop in ontwikkeling zijn en daarbij begeleiding en ondersteuning nodig hebben, zijn groepen kinderen anders dan groepen volwassenen. Om de groepsdynamische processen effectief te beïnvloeden, moeten begeleiders van groepen kinderen en jongeren ook kennis hebben over hun psychologische ontwikkeling. Ontwikkelingspsychologische kennis wordt in dit boek dan ook gekoppeld aan sociaalpsychologische kennis en aan kennis over groepen en groepsdynamica.

Er komen verschillende soorten groepen aan de orde: in het kinderdagverblijf, de peuterspeelzaal, de klas op de basisschool, de tussen- en buitenschoolse opvang, de middelbare school en clubs die door kinderen en jongeren worden bezocht. Over het algemeen gaan we uit van zich normaal ontwikkelende kinderen en jongeren. Daarnaast wordt er aandacht besteed aan hanggroepen, virtuele groepen, leefgroepen en de Justitiële Jeugdinrichting.

Het boek is in de eerste plaats bedoeld voor studenten in het hbo, en dan met name voor studies op het gebied van onderwijs, hulpverlening en welzijn. Het is ook geschikt voor iedereen die, hetzij beroepshalve, hetzij uit persoonlijke interesse, meer wil weten over hoe kinderen en jongeren in groepen met elkaar omgaan en hoe ze daarbij begeleid kunnen worden.

Voor de lezer is het goed om te weten dat we in dit boek in de mannelijke vorm over personen schrijven. Wanneer we spreken over ‘de begeleider’, ‘de leerkracht’, ‘de leerling’ enzovoort, bedoelen we daar echter steeds zowel vrouwen als mannen mee.

Het begrip ‘kinderen’ gebruiken we specifiek voor de (pre)basisschoolleeftijd (2 tot 13 jaar). Het begrip ‘jongeren’ gebruiken we voor de leeftijd daarna (13 tot 18 jaar).

We bedanken de mensen die onze concepten hebben gelezen en van bruikbaar commentaar hebben voorzien: Esther Kool en Susanne van Capelleveen (Hogeschool van Arnhem en Nijmegen), Cees Nuyten (Hanzehogeschool), Jakop Rigter (Haagse Hogeschool), Gerbrand Kloppenburg en Pieter Vos (Ger. Hogeschool Zwolle) en Josje van der Laan (oud-docent groepsdynamica aan de Hogeschool Domstad). Daarnaast willen we onze partners, kinderen en ouders bedanken voor hun steun en voor het feit dat ze ons de ruimte hebben gegeven om hieraan te werken. Ook willen we alle kinderen die op de foto's staan bedanken.

We wensen je veel plezier en herkenning bij het lezen van dit boek. Wij hebben er met veel plezier aan gewerkt!

Marianne Luitjes en Ilona de Zeeuw-Jans
Mei 2011

Voorwoord bij de tweede, herziene uitgave

Door zelf les te geven met ons boek in de hand hebben we gemerkt dat er heel veel goede en bruikbare zaken in staan. Toch hadden we behoefte aan meer actuele voorbeelden en inzichten en hier en daar nog meer toegepaste theorie. Tijd dus om grondig door het boek te gaan en modellen aan te passen, praktische tips toe te voegen, de website van meer informatie te voorzien en de puntjes op de i te zetten voor meer duidelijkheid.

Wat hebben we veranderd? Het boek is opgesplitst in twee delen. Deel I start met de inleiding over groepsontwikkeling en globale informatie over groepen, om vervolgens per hoofdstuk de fasen van de groepsontwikkeling onder de loep te nemen. Deel II is meer overstijgend en bespreekt de thema's diversiteit, speciale groepen en het begeleiden van groepen. We hebben de pedagogische stromingen vervangen door pedagogisch handelen: vaardigheden die van een begeleider van

een groep verwacht worden. Onze dank gaat uit naar Joris van Veen, die hier de basis voor heeft gelegd. De beschreven vaardigheden bieden meer mogelijkheden tot toepassen dan de eerder beschreven stromingen.

Op de vernieuwde ondersteunende website zijn naast het materiaal dat er al stond, zoals vragenlijsten en activiteiten om met groepen kinderen en jongeren te doen, nu ook filmfragmenten te vinden die in lessen te gebruiken zijn, en verdiepende opdrachten.

Wij hebben ook dit keer met heel veel plezier gewerkt aan het verder ontwikkelen en updaten van *Ontwikkeling in de groep*. We wensen je er veel plezier mee!

Marianne Luitjes en Ilona de Zeeuw-Jans
April 2017

Voorwoord bij de derde, herziene uitgave

Wat een ontzettend mooi gegeven dat ons boek nog steeds gebruikt wordt bij verschillende opleidingen! En dus hebben we na vijf jaar geprobeerd om weer iets mooiers en beters van het boek te maken. Alles wat goed was, hebben we gehandhaafd en nieuwe inzichten hebben we toegevoegd, bijvoorbeeld over gender, seksualiteit en cultuur. We hebben zowel inhoud en voorbeelden als theoretische bronnen geactualiseerd. Om de lezer wat meer stil te laten staan bij de gelezen stof hebben we verwerkingsopdrachten toegevoegd. Dit zal ervoor zorgen dat de stof beter onthouden kan worden en beter tot zijn recht komt.

In hoofdstuk 9 is er veel veranderd. De cyclus van methodisch handelen is toegevoegd, evenals de doelgroepanalyse en de observatie-onderlegger. Ook hebben we ervoor gekozen om de leercyclus van Kolb minder groot uit te werken. In vorige uitgaves hebben we aangegeven dat 'hij' gelezen moet worden als 'hij' en 'zij'. Nu voegen we nadrukkelijk 'hen' daaraan toe. En zo moet 'hem' gelezen worden als 'hem', 'haar' en 'hen', en 'zijn' als 'zijn', 'haar' en 'hun'.

Dit boek is ook geschreven voor social workers. Zij vallen, net als pedagogen, in ons boek onder de term begeleider, wat uiteraard ook iemand kan zijn die een groep traint.

Marianne Luitjes en Ilona de Zeeuw-Jans
Mei 2023

Inhoud

Opbouw van het boek	13
Deel I Fasen van groepsontwikkeling	15
1 Kinderen en jongeren in groepen	17
1.1 Wat is een groep?	17
1.1.1 Verschillen tussen groepen kinderen of jongeren en groepen volwassenen	20
1.1.2 Typering van verschillende soorten groepen	21
1.1.3 Theorieën over groepsontwikkeling	23
1.1.4 Veiligheid in de groep	28
1.2 Ontwikkeling	29
1.2.1 Relevante ontwikkelingstheorieën	29
1.2.2 Leerprocessen	36
1.2.3 Hechting en behoeften	39
1.3 Begeleiding van groepen	43
1.3.1 Aandachtspunten	43
1.3.2 Positieve feedback	46
1.3.3 Algemene speltips per fase	47
2 Vorming: kinderen komen bij elkaar	49
2.1 Groepsvorming	50
2.1.1 De basisbehoefte ‘erbij horen’	50
2.1.2 Het nut van groepen	51
2.1.3 Groepsfenomenen binnen de vorming	55
2.2 Toetreden tot een groep	63
2.2.1 Aantrekkelijke groepen	63
2.2.2 Mogen meedoen	64
2.2.3 Niet mogen meedoen	69
2.3 Begeleiding: bij elkaar brengen	74
2.3.1 Faciliteren van de vorming	74
2.3.2 Begeleiden van impopulaire kinderen	76
2.3.3 Tips	76

3	Normering: kinderen vormen normen	79
3.1	Sociaalpsychologische theorieën	80
3.1.1	Groepsdoelen	80
3.1.2	Groepsnormen en groepswaarden	83
3.1.3	Sociaalpsychologische processen	88
3.2	Ik vind er wat van!	97
3.2.1	Morele ontwikkeling	98
3.2.2	Empathie	110
3.2.3	Agressie	115
3.3	Begeleiding van de normeringsfase	116
3.3.1	Groepsnormen	116
3.3.2	Eigen normen en waarden van de begeleider	120
3.3.3	Moreel denken stimuleren	122
3.3.4	Spel- en werkvormen	125
4	Bestorming: kinderen aan de leiding	129
4.1	Bestorming	130
4.1.1	Vanuit de sociale psychologie: wie wordt de baas?	132
4.1.2	Machtsgebruik	143
4.1.3	Machtsmisbruik	146
4.2	Ik ben de baas	150
4.2.1	Waarom kinderen de 'baas' willen zijn	150
4.2.2	Een goede leider	150
4.2.3	Identiteit	154
4.2.4	Invloed uitoefenen	161
4.3	Leidinggeven	164
4.3.1	Sociale-uitwisselingstheorie	165
4.3.2	Autoriteit hanteren in de bestorming	167
4.3.3	Het begeleiden van conflicten	169
4.3.4	Tips om de behoefte aan invloed te begeleiden	171
4.3.5	Spel leiden en leidersspellen	172
5	Prestatie: kinderen maken er wat van	175
5.1	Prestatie	176
5.1.1	Soorten groepen	176
5.1.2	Bereidheid van het individu om zich in te zetten voor het groepsdoel	179
5.1.3	Samenwerken	180
5.1.4	Persoonlijk contact	183
5.1.5	Individueel gewin versus groepsgewin	186
5.1.6	Wij versus zij	188

5.2	Wat ik doe	192
5.2.1	Presteren	192
5.2.2	'Ik ben de beste'	196
5.2.3	'Ik durf dat niet'	201
5.3	Begeleiding van de presterende groep	206
5.3.1	Samenwerking in de groep	206
5.3.2	Omgaan met faalangstige kinderen	212
5.3.3	Tips voor spelbegeleiding	213
5.3.4	Werkvormen voor in de prestatiefase	214
6	Opheffing: kinderen laten los	217
6.1	Opheffing	217
6.1.1	Opheffing in de verschillende groepen	218
6.1.2	Visies op de opheffing	219
6.1.3	'Ik stap eruit'	220
6.1.4	'We zetten jou eruit'	221
6.2	Afscheid nemen van je groep	222
6.2.1	Afscheidsrituelen	222
6.2.2	Zelf verder	226
6.3	Afsluiten	229
6.3.1	Faciliteren van het afscheid en begeleiden van de transfer	230
6.3.2	Evaluatie	230

Deel II Diversiteit, speciale groepen en begeleiding 233

7	Diversiteit in de groep	235
7.1	Groepsrollen	236
7.1.1	Verschil tussen normen en rollen	236
7.1.2	Onderscheid tussen leiders en volgers	236
7.1.3	Belbin: teamrollen	237
7.1.4	Gielis et al.: functies binnen de groep	239
7.1.5	Transfer en countertransfer	242
7.2	Gender- en seksuele diversiteit	243
7.2.1	Genderdiversiteit	243
7.2.2	Seksuele diversiteit	252
7.3	Deelidentiteiten	254
7.4	Etniciteit en cultuur	257
7.4.1	Verschillen in culturele achtergrond	258
7.4.2	Omgaan met diversiteit in de groep	263
7.4.3	Tips om een groep inclusief te begeleiden	268
7.5	Communicatie	268
7.5.1	Communicatie in de groep	268
7.5.2	Communicatie met de groep	273

8	Kinderen in speciale groepen	279
8.1	Vrijtijdsgroepen	279
8.1.1	Sportgroepen	280
8.1.2	Recreatieve groepen	288
8.1.3	Tips voor het begeleiden van activiteiten met recreatieve groepen	290
8.2	Agressie en prosociaal gedrag door groepsleden	291
8.2.1	Hanggroepen	291
8.2.2	Groepsriminaliteit	300
8.2.3	Prosociaal gedrag in groepen	312
8.3	Leefgroepen	314
8.3.1	Wat is een leefgroep?	314
8.3.2	Soorten leefgroepen	315
8.3.3	Leven in een leefgroep	319
8.3.4	Een leefgroep begeleiden	322
8.4	Online groepen	330
8.4.1	Online communiceren	332
8.4.2	Kinderen begeleiden bij hun gedrag online	341
9	Kinderen worden begeleid	345
9.1	De groep leren kennen	346
9.2	Methodisch handelen	350
9.3	Begeleidingsstijlen	357
9.3.1	Begeleiden in de kinderopvang	357
9.3.2	Begeleiden van 2,5 jaar tot en met volwassenheid	360
9.3.3	Begeleidingsniveaus volgens Remmerswaal	363
9.3.4	Onderwijsstijlen volgens de Roos van Leary	364
9.3.5	Opvoedstijlen	369
9.3.6	Interventies	374
9.4	Leerstijlen	377
9.4.1	De leerstijlen van Kolb	377
9.4.2	Verwerving van de vier leerstijlen	379
9.4.3	Het effect van de verschillende leerstijlen op de groep	379
9.5	Motivatatie	381
9.6	Begeleiden van groepen waarin wordt gepest	383
9.6.1	Pesten: verschil tussen jongens en meisjes	384
9.6.2	Pesten en de groep	385
9.6.3	Pesten tegengaan	387
	Literatuur	393
	Register	409
	Over de auteurs	423

Opbouw van het boek

Het boek bestaat uit twee delen: deel I bevat specifieke informatie over de groepsontwikkeling binnen groepen kinderen en jongeren en deel II betreft de meer overstijgende informatie.

Deel I Fasen van groepsontwikkeling

In hoofdstuk 1 worden algemene theorieën vanuit de sociale psychologie en de ontwikkelingspsychologie besproken die betrekking hebben op het functioneren van kinderen en jongeren binnen groepen. Er wordt uitgelegd wat een groep is, welke ontwikkelingsfasen er in de groep te onderscheiden zijn en wat de belangrijkste elementen zijn van de sociaal-emotionele en cognitieve ontwikkeling van kinderen en jongeren. Ook de algemene begeleidingseisen per fase worden uitgewerkt. Dit hoofdstuk vormt daarmee de basis van het boek.

In de hoofdstukken 2 tot en met 6 worden de fasen van de groepsontwikkeling behandeld en gerelateerd aan de ontwikkeling van kinderen en jongeren. Hoofdstuk 2 bespreekt de kennismaking en de start van een groep, waarbij het onder meer gaat om de vraag wie ‘erbij hoort’. In hoofdstuk 3 wordt uitgewerkt hoe normen en waarden zich ontwikkelen binnen een groep. Hoofdstuk 4 behandelt de vraag wie de leiding krijgt. In hoofdstuk 5 houden we ons bezig met het presteren en samenwerken. Ten slotte wordt in hoofdstuk 6 het beëindigen van de groep behandeld.

Deze eerste zes hoofdstukken hebben een vaste opbouw. Na een casus en een inleiding worden in de eerste paragraaf steeds de groep, haar ontwikkeling en de daarbij behorende sociaalpsychologische processen behandeld. In de tweede paragraaf staan het individuele kind en zijn ontwikkeling centraal, gekoppeld aan de fase waarin het kind en de groep zich bevinden. In de laatste paragraaf wordt gekeken naar de toepassingsmogelijkheden voor de begeleider. In het eerste hoofdstuk is dit nog in algemene termen beschreven, maar in de daaropvolgende hoofdstukken is het specifiek gericht op de fase waarin de groep zich bevindt.

Deel II Diversiteit, speciale groepen en begeleiding

In de hoofdstukken 7, 8 en 9 komen aspecten aan bod die niet gekoppeld zijn aan een specifieke groepsfase. In hoofdstuk 7 wordt aandacht geschonken aan de verschillen tussen kinderen: de verschillende rollen die kinderen in een

groep kunnen innemen, het verschil tussen jongens en meisjes en verschillen in cultuur en de daarmee samenhangende communicatie.

In hoofdstuk 8 wordt gekeken naar verschillende soorten (speciale) groepen waar kinderen en jongeren deel van kunnen uitmaken: vrijetijdsgroepen, hanggroepen, leefgroepen, justitiële groepen en virtuele groepen.

In hoofdstuk 9 wordt stilgestaan bij het leren kennen van de groep, het methodisch handelen, het pedagogisch handelen, verschillende begeleidingsstijlen, het pedagogisch klimaat en zinvolle interventies voor de begeleider, en kijken we naar het fenomeen pesten en mogelijke interventies om dit tegen te gaan. Dit laatste hoofdstuk bevat een praktisch instrument voor het maken van startobservaties van een groep om de begeleiding richting te geven: de observatie-onderlegger.

Tekstsoorten

Je komt in dit boek de volgende tekstsoorten tegen:

Opdrachten

Opdracht Van hoeveel groepen maak jij deel uit?

Definities van begrippen

Groep
Een verzameling van twee of meer mensen elkaar zijn om hun doel te bereiken, die ge hebben en die elkaar wederzijds beïnvloed

Praktijksituaties

Jesse is 9 jaar en zit sinds zijn zesde op voetbal lijkt aanleg te hebben voor de sport. Jesse is i pingelen – beter dan de andere jongetjes ir

Voorbeelden en citaten uit bronnen

Hard werken om succesvol te zijn

Richard: 'Het is voor Alec heel verleidelijk, nu het zo goe werken. Ik heb hetzelfde ervaren. Ik weet nu dat het jeug

Theoretische en praktische informatie

Leren door te kijken

Door anderen te observeren of door mondelinge instructie is c nooit eerder uitgevoerde handelingen uit te voeren. Bandura zochten of jonge kinderen ook leerden zonder dat daar een expli

Tips

1.3.3 Algemene speltips per fase

In elke fase heeft de groep andere behoeften en kunnen andere opdrachten en activiteiten ingezet worden. Per fa

Online studiemateriaal

Op www.coutinho.nl/ontwikkeling-groep-druk3 vind je het online studiemateriaal bij dit boek. Dit materiaal bestaat uit:

- spel- en werkvormen;
- verdiepende vragen en opdrachten bij elk hoofdstuk;
- links naar filmfragmenten over groepsdynamische processen;
- de observatie-onderlegger uit hoofdstuk 9;
- een vragenlijst voor conflicthantering;
- een stappenplan voor het groepsrouwverwerkingsproces;
- verdiepende literatuur.

De spel- en werkvormen zijn bruikbaar in de verschillende fasen. Hier wordt naar verwezen met dit pictogram:

Naar de rest van het materiaal wordt verwezen met dit pictogram: .

DEEL I

Fasen van groepsontwikkeling

In dit eerste deel van het boek ligt de focus op de vijf fasen van de groepsontwikkeling. We beginnen met globale informatie over groepen in hoofdstuk 1 en bespreken dan in hoofdstuk 2 tot en met 6 achtereenvolgens de vorming, normering, bestorming, prestatie en opheffing. In elk hoofdstuk komen zowel de groep en de groepsprocessen als het individu aan de orde en is er aandacht voor de begeleider.

kinderen en jongeren in groepen

vorming

normering

bestorming

prestatie

opheffing

1 Kinderen en jongeren in groepen

Ieder kind groeit op in groepen. Vanaf onze geboorte nemen we een plek in het gezin in en daarmee zijn we, al dan niet samen met andere kinderen, onderdeel van een familie. Ook kinderen die in andere omstandigheden geboren worden, die in een ander gezin of in een tehuis terechtkomen, maken deel uit van een groep. Vervolgens komen veel kinderen op een kinderdagverblijf of peuterspeelzaal, waar ze met andere kinderen en begeleiders in aanraking komen. De volgende stap is de basisschool, waar ze nieuwe kinderen ontmoeten en te maken krijgen met leraren en uiteraard de groepen waar ze in hun vrije tijd deel van uitmaken.

In dit hoofdstuk wordt de basis gelegd voor de rest van het boek. In paragraaf 1.1 komen de basisbegrippen en theorieën over groepsdynamica aan de orde, in paragraaf 1.2 wordt de ontwikkeling van het individuele kind in relatie met groepen besproken en in paragraaf 1.3 zijn de algemene beginselen van de begeleiding van groepen uitgewerkt.

1.1 Wat is een groep?

Aangezien ‘de groep’ een grote plaats inneemt in de ontwikkeling van een kind en een jongere, is het van belang om te weten wat een groep is. Daarnaast bespreken we in deze paragraaf wat groepsdynamica inhoudt en hoe dit vakgebied zich verhoudt tot de sociale wetenschappen. Op basis daarvan wordt duidelijk hoe binnen de sociale psychologie een groep gedefinieerd wordt.

- **Groepsdynamica** gaat over het leven en werken in groepen (Johnson & Johnson, 2021). De bedenker van dit begrip, Kurt Lewin (in Hoijsink, 2001), gaf daarmee rond 1920 aan dat processen binnen groepen complex en dynamisch zijn en dat de groep een sterke invloed heeft op haar leden.

- Binnen de groepsdynamica wordt onderzoek gedaan naar het gedrag van mensen in groepen, de ontwikkeling van groepen en de onderlinge relaties tussen groepen en individuen, kortom, de groepsprocessen. Doordat de groepsdynamica zich bezighoudt met de mens in zowel de kleine als de grote groep, behoort zij tot het vakgebied van meerdere sociale of gedragswetenschappen: de psychologie, de sociale psychologie en de sociologie. Daarbij worden verschillende accenten gelegd. In de psychologie staat de individuele mens centraal, in de sociale psychologie de mens in de groep en in de sociologie de groep. In deze volgorde wordt de focus dus steeds breder. We werken dit hierna voor elk van de drie disciplines kort uit.
- **Psychologie** is de wetenschap die zich bezighoudt met het bestuderen van gedrag van mensen, van de mentale processen die aan dat gedrag ten grondslag liggen en van de factoren die op gedrag van invloed zijn (Wijsman & Molendijk, 2017). De psycholoog is op zoek naar objectieve verklaringen voor menselijk gedrag: zowel waarneembaar handelen (zoals knikken, elkaar aanstoten, lopen en voeten vegen) als niet-waarneembaar handelen (zoals nadenken, luisteren, niet reageren en geëmotioneerd zijn).
- **Sociale psychologie** is de gedragswetenschap die de wisselwerking tussen het individu en zijn sociale omgeving bestudeert (Wijsman & Molendijk, 2017). Het is met andere woorden de wetenschappelijke studie van hoe personen denken, zich voelen en zich gedragen met betrekking tot andere personen en hoe anderen de eigen gedachten, gevoelens en gedragingen beïnvloeden (Brehm et al., 2005). De sociaal psycholoog houdt zich dus bezig met de invloeden die het individu ondergaat van de groep waarin hij zich bevindt en met de manier waarop het individu op zijn beurt weer anderen in de groep beïnvloedt. Voorbeelden zijn de klas waarin je zit of de club vrienden waarvan je deel uitmaakt.
- **Sociologie** bestudeert de manier waarop mensen samenleven (Wijsman & Molendijk, 2017). Hierbinnen gaat het om gedrag van mensen dat ontwikkeld wordt in relatie tot andere mensen in een duurzaam samenlevingsverband. Denk hierbij aan het gezin en de maatschappij waarbinnen wij leven (Wijsman & Molendijk, 2017).

Binnen de groepsdynamica gaat het dus om het leven en werken in groepen. We begrijpen allemaal dat een groep geen willekeurige verzameling van losse mensen is, maar wat is dan precies een groep? Het begrip ‘groep’ wordt door Aronson et al. (2022, p. 307) als volgt gedefinieerd: ‘Twee of meer mensen die met elkaar interacteren en onderling afhankelijk van elkaar zijn in die zin dat hun behoeften en doelstellingen ervoor zorgen dat ze elkaar beïnvloeden. De onderlinge afhankelijkheid noemen we ook wel interdependentie.’

Uit deze definitie valt op te maken dat we pas van een groep kunnen spreken als de betrokkenen zichzelf als een deel van die groep beschouwen, en deze definitie lijkt daarom wat mank te gaan als het om kleine kinderen gaat. Een kind van

2 jaar zal zich immers nog niet zo bewust zijn van de totale groep om hem heen en zichzelf dus ook niet zien als een deel van die groep, terwijl het daar vanuit het perspectief van een volwassene wel deel van uitmaakt.

En dus is het goed om het begrip ‘groep’ als volgt te definiëren:

Groep

Een verzameling van twee of meer mensen die in zekere mate afhankelijk van elkaar zijn om hun doel te bereiken, die gemeenschappelijke uitgangspunten hebben en die elkaar wederzijds beïnvloeden.

Dit laat zich goed uitleggen aan de hand van het voorbeeld van een klas. Een individuele student is in een aantal opzichten afhankelijk van zijn klasgenoten:

- Hij heeft de feedback van medestudenten nodig om zichzelf te ontwikkelen in zijn vakgebied.
- In hoeverre hij in staat is de les te volgen, is behalve van zijn eigen inzet ook afhankelijk van de mate waarin zijn medestudenten die les geconcentreerd willen volgen.
- Of hij graag naar school gaat, wordt onder meer bepaald door hoe gezellig het op school is en of zijn klasgenoten met hem willen samenwerken.

Wat de doelen zijn van studenten ligt tamelijk voor de hand, maar wat kunnen de doelen zijn van een 3-jarig meisje op een kinderdagverblijf? Ze zal zich zelf niet bewust zijn van het ontwikkelingsstimulerend effect op haar motorische ontwikkeling als ze een paddenstoel zit te knippen te midden van een groepje medepeuters. Voor haar is belangrijk of het gezellig is, of ze wat aandacht van de leidster krijgt, of er kinderen zijn met wie ze kan spelen en of er een goed aanbod van speelmogelijkheden is. Hoe jonger een kind is, hoe minder er sprake is van een gemeenschappelijk doel, bewuste beïnvloeding en bewuste rolname en dus van groepsdynamica. Voor veel groepen kinderen zullen de gezamenlijke uitgangspunten door de groepsleiding en dus door de volwassenen bepaald zijn. Naarmate de kinderen ouder worden, zullen ze hierin steeds meer hun eigen stem (proberen te) krijgen.

Opdracht Van hoeveel groepen maak jij deel uit?

Uit het voorgaande blijkt dat je samen met je medestudenten in de klas een groep vormt. Maar hoe zit het met jou en alle andere studenten op de opleiding waaraan je studeert? Zijn jullie ook een groep? Om van een groep te kunnen spreken, moet er sprake zijn van interactie tussen de leden van die groep. De opleiding waaraan een student studeert, is te groot om interactie met iedereen te hebben. Hier is dan ook meer sprake van een collectiviteit, omdat de studenten

een meer dan toevallig gezamenlijk kenmerk hebben, er een zekere verwantschap is in waarden en opvattingen en ze gericht zijn op hetzelfde doel (namelijk het volgen van de opleiding).

Als er geen sprake is van verwantschap, maar wel van een bepaald gemeenschappelijk kenmerk (bijvoorbeeld sekse, leeftijd of beroep), dan wordt gesproken van een sociale categorie. 'Vrouwen', 'scholieren' en 'conciërges' zijn voorbeelden van sociale categorieën. De leden kennen elkaar veelal niet, en dus is er geen directe onderlinge interactie.

Ten slotte onderscheiden we nog een sociale situatie waarin een aantal mensen tijdelijk bij elkaar is: de *togetherness*-situatie. De aanwezigen zien elkaar en er is interactie mogelijk, maar groepsvorming doet zich (nog) niet voor. Denk bijvoorbeeld aan de dagelijkse treinreis naar het werk of naar school (Wijsman & Molendijk, 2017).

De laatste drie genoemde groeperingen worden in dit boek verder buiten beschouwing gelaten.

1.1.1 Versillen tussen groepen kinderen of jongeren en groepen volwassenen

Voor kinderen en jongeren biedt een groep de mogelijkheid tot sociaal leren. Kinderen kopiëren elkaars gedrag, leren spelenderwijs en proefondervindelijk hoe ze moeten omgaan met andere kinderen, met gestelde regels en met de begeleider van de groep. Kinderen ontdekken ook welke rol ze kunnen innemen, hoe ze zich staande kunnen houden en hoe ze een ander kunnen beïnvloeden.

Leren door te kijken

Door anderen te observeren of door mondelinge instructie is de mens in staat om nooit eerder uitgevoerde handelingen uit te voeren. Bandura et al. (1961) onderzochten of jonge kinderen ook leerden zonder dat daar een expliciete beloning tegenover stond. De kinderen hoefden alleen maar naar een 'model' te kijken dat een bepaald gedrag vertoonde, in dit geval agressieve handelingen. Vervolgens werd het gedrag van het kind geobserveerd en vergeleken met het gedrag van kinderen die het model niet hadden geobserveerd. Agressief gedrag bleek door veel kinderen gemakkelijk te worden overgenomen, zeker als ze naar een volwassen model hadden gekeken.

Bron: Bandura et al., 1961

Volwassenen zijn dus voor kinderen een rolmodel: kinderen zijn geneigd om de volwassene na te doen, zijn gedrag te kopiëren. Deze vorm van leren, waarbij het kind via observatie en imitatie gedrag overneemt van een menselijk model, wordt ook wel *modelling* genoemd. In hoeverre dit plaatsvindt, is voor een belangrijk deel afhankelijk van de mate waarin het model gewaardeerd en

gerespecteerd wordt: hoe meer dit het geval is, hoe makkelijker het model geïmiteerd wordt. Andere factoren zijn status, macht, sekse, aantrekkelijkheid en leeftijd van het model (Bandura et al., 1961).

Jongeren leren minder via modelling dan kinderen, maar gedragen zich in een groep nog niet hetzelfde als volwassenen. Voor volwassenen is het groepsdoel veelal duidelijker dan voor jongeren. Bij volwassen groepen is veel vaker sprake van een duidelijke taakomschrijving of een welomschreven eindproduct: de groepsleden weten waarom zij bij elkaar zijn. Bij groepen jongeren is de taakomschrijving of het eindproduct meer onbewust of op zijn minst meer diffuus: zij weten ergens wel dat ze naar school gaan om te leren, maar gaan er toch vooral heen omdat het moet. Als zij school al belangrijk vinden, dan is dat vaak omdat zij daar hun vrienden en vriendinnen zien.

Jongeren zijn nog volop in ontwikkeling en elke leeftijdsfase wordt gekenmerkt door specifieke ontwikkelingsopgaven en behoeften (zie paragraaf 1.2). De begeleiding van een groep jongeren is vaak in handen van een volwassene, die daarmee de verantwoordelijkheid voor de groep draagt. Dit kan wrijving veroorzaken. Een docent dient voor een goede sfeer in de klas te zorgen om het leren van de jongeren te bevorderen, maar dient ook alle benodigde stof behandeld te hebben voor het eindexamen; als dat niet lukt, wordt hij daarop door de schoolleiding of door de ouders aangesproken.

1.1.2 Typering van verschillende soorten groepen

Er bestaan veel verschillende soorten groepen. Bij groepen kinderen en jongeren kunnen we een onderverdeling maken tussen een drietal parameters (gewogen aspecten): verplicht versus vrije keus, begeleid versus onbegeleid en ontspannen versus leren.

Verplicht versus vrije keus

De baby en de peuter zullen weinig stem hebben bij de keuzes die moeten worden gemaakt ten aanzien van bijvoorbeeld het type kinderopvang. Wat een geschikte opvang is, wordt meestal door de ouders bepaald op basis van hun eigen wensen en behoeften en de mate waarin de organisatie tegemoetkomt aan de wensen, behoeften en eisen die het kind met zich meebrengt. Naarmate het kind ouder wordt, neemt zijn invloed meestal toe. In de keuze van buitenschoolse activiteiten als sporten en clubs zullen kinderen naarmate ze ouder worden meer keuzevrijheid krijgen. Het kiezen van vriendinnen en vrienden doen de kinderen meestal zelf; pogingen tot sturing door de ouders mislukken vaak. Een uitzondering hierop zijn misschien de eerste speelgenootjes, die vaak afkomstig zijn uit het netwerk van de ouders.

Of kinderen al dan niet zelf gekozen hebben voor een groep of setting is van invloed op hun motivatie. Voor een zelfgekozen activiteit zullen ze zich met meer enthousiasme inzetten dan voor een activiteit die voor hen gekozen is en

daarmee als verplicht gezien wordt. School is verplicht, maar in de setting van de klas vinden de meeste kinderen wel aansluiting bij een paar klasgenootjes, wat motiverend werkt. Voor kinderen bij wie deze aansluiting uitblijft, zal het moeilijker zijn elke dag weer de motivatie op te brengen om naar school te gaan. Ook als de schoolprestaties slechter zijn dan gewenst of verwacht, zal dit effect hebben op de motivatie: zowel bij kinderen als volwassenen is het een gegeven dat we zaken die we goed kunnen ook graag doen.

Hoe minder keuzevrijheid het kind of de jongere ervaart, hoe moeilijker het kan zijn om de consequenties daarvan te aanvaarden. Wanneer een jongere uit huis geplaatst wordt wegens problemen binnen het gezin, zal deze jongere daarin geen keus hebben: externe personen beslissen dat hij uit huis geplaatst wordt en waar hij terechtkomt. Jongeren in een residentiële jeugdinstelling zullen dan ook geen keuzevrijheid ervaren en dit heeft uiteraard consequenties voor hoe zij hun verblijf ervaren. Lid worden van een sportclub is veelal een vrije keuze van de jeugdige samen met de ouders, maar vanaf het moment dat hij lid is, is dat lidmaatschap niet meer zo vrijblijvend als hij misschien zou willen. Een teamsport vergt een continue inzet van de jongere en er zal dus een beroep worden gedaan op zijn verantwoordelijkheidsgevoel.

Begeleid versus onbegeleid

Net als de parameter verplicht versus vrije keus laat ook deze parameter met het ouder worden een toename van de eigen verantwoordelijkheid zien. Bij de jongste kinderen zullen haast alle activiteiten plaatsvinden onder begeleiding van een volwassene. Basisschoolkinderen staan op school en clubs onder begeleiding, maar functioneren daarnaast zelfstandig in groepjes. Jongeren ondernemen veel activiteiten in een groep zonder begeleiding.

Ontspannen versus leren

In een kinderleven gaan ontspannen en leren vaak hand in hand. Op de kinderopvang staat het ontspannen ('leuke dingen doen') iets centraler dan het leren en maakt de peuter zich dus spelenderwijs vaardigheden eigen als rekening houden met een ander en fijnmotorische handelingen uitvoeren.

Op de basisschool ligt de nadruk op leren en worden vaardigheden en kennis bewust en gericht aangeleerd. Daarnaast leert het kind zich spelenderwijs te bewegen in een groep en om te gaan met anderen en ontwikkelt hij een zelfbeeld aan de hand van ervaringen op school en in de omgang met leeftijdgenoten (Dieleman & De Beer, 2010). In het voortgezet onderwijs ligt een nog sterkere nadruk op het leren, maar zal de tijd voor en na school, evenals de tussenuren en pauzes die zonder begeleiding worden doorgebracht, een ontspannen afwisseling zijn voor het verplichte leren.

Op (sport)clubs worden de beginselen van de activiteit oftewel de sport bewust aangeleerd, maar dat gebeurt vaak op een speelse manier. Bij sporten gaan leren en ontspannen dus vaak hand in hand. In de verdere sportcarrière zullen

het kind en de jongere gaandeweg hun vaardigheden ontwikkelen. Begeleiders zullen uit ervaring weten dat kinderen en jongeren graag fysiek uitgedaagd worden en dat de sfeer daarbij zeer belangrijk is.

Opdracht Neem een groep die jij begeleidt of begeleid hebt en beoordeel op de parameters verplicht versus vrije keus, begeleid versus onbegeleid en ontspannen versus leren waar deze groep staat. Bekijk ook per parameter wat het effect hiervan is op de individuele beleving en het groepsproces.

Primaire en secundaire groepen

In de sociologie wordt onderscheid gemaakt tussen primaire en secundaire groepen. Primaire groepen zijn bepalend voor iemands basiswaarden en belangrijkste attituden en het individu voelt hiermee een persoonlijke binding, zoals met het gezin en de vriendengroep (Wijsman & Molendijk, 2017). Sociaal psychologen spreken hier van relatiegerichte groepen, omdat de sociale en emotionele behoeften en banden van de groepsleden centraal staan.

Bij secundaire groepen is de persoonlijke binding minder sterk en is er vaak sprake van een duidelijke taak- of doelstelling. Secundaire groepen worden daarom ook wel taakgerichte groepen genoemd. Voorbeelden hiervan zijn een sportclub en een klas.

1.1.3 Theorieën over groepsontwikkeling

De titel van dit boek zegt genoeg; geen enkele groep is constant in de tijd, alle groepen ontwikkelen zich en veranderen, en in elke fase staan andere thema's centraal. Daarover is iedereen het eens. Maar over de manier waarop die ontwikkelingen en veranderingen zich voltrekken, zijn veel verschillende theorieën opgesteld. Deze worden onderscheiden in (Johnson & Johnson, 2021):

- zich-herhalende-fasen-theorieën
- opeenvolgende-fasen-theorieën

Zich-herhalende-fasen-theorieën

De zich-herhalende-fasen-theorieën richten zich op de vraagstukken die steeds weer afwisselend de groepsinteractie bepalen in de periode dat een groep bestaat. Welke fasen dit zijn, wordt verschillend ingevuld.

Bion

Wilfred Bion (1961) ging ervan uit dat groepen zich met drie grondthema's bezighouden:

- afhankelijkheid van de leiding;
- paarvorming onder de groepsleden voor emotionele steun;
- vecht-vluchtreacties op bedreigingen.

Schutz

William Schutz (1958) was van mening dat een groep zich ontwikkelt door:

- problemen van inclusie: het wel of niet opgenomen worden in de groep en de vraag of de leden zich willen inzetten voor de groep;
- problemen van controle: leiderschapsstrijd waarin individuele groepsleden strijden om hun plaats in de hiërarchie;
- problemen van affectie: emotionele integratie, paarvorming en de oplossing van intimiteitsproblemen.

Opeenvolgende-fasen-theorieën

De opeenvolgende-fasen-theorieën gaan ervan uit dat de groep een aantal fasen doorloopt, dat een eenmaal doorlopen fase niet terugkeert en dat de ontwikkeling van elke groep, net als de ontwikkeling van een kind, zich dus op soortgelijke wijze voltrekt. Onder deze noemer vallen de theorieën van onder meer Moreland en Levine, Worchel et al., Remmerswaal, Tuckman, Brehm et al. en Gielis et al. Deze worden hierna beschreven en vervolgens in tabel 1.1 overzichtelijk weergegeven.

Moreland en Levine

Moreland en Levine (1982, 1988) beschrijven hoe het lidmaatschap van een groep voorspelbare fasen doorloopt. In elke fase houden de groepsleden zich bezig met andere aspecten van het groepsleven. Een nieuw lid zal bijvoorbeeld proberen om de groep te veranderen, naar zijn hand te zetten, zodat deze meer aan zijn behoeften tegemoetkomt. Omgekeerd zal de groep proberen om het nieuwe lid zodanig te vormen dat hij beantwoordt aan de behoeften van de groep. Een volledig lid zal onderhandelen over de rol die hij in de groep vervult om zijn draai in de groep te vinden. Vervolgens zal zijn deelname afnemen en wordt hij een marginaal lid en uiteindelijk een oud-lid.

Worchel et al.

Worchel et al. (1998) onderscheiden zes fasen in de groepsontwikkeling. In de eerste fase, voorafgaand aan de vorming van een nieuwe groep, heerst onvrede. Mensen hebben het gevoel dat de groepen waarvan zij lid zijn niet aan hun behoeften tegemoetkomen en vervolgens doet zich een gebeurtenis voor die de leden samenbrengt. Op dat moment vindt de groepsvorming plaats: de leden identificeren zich met de nieuwe groep en de aandacht verlegt zich naar de productiviteit van die groep. De aandacht richt zich vervolgens op individuele groepsleden die met de groep onderhandelen over de wijze waarop deze meer aan hun persoonlijke behoeften tegemoet kan komen. En ten slotte begint de groep uiteen te vallen.